

Herxheim – odpověď na otázku krizového vývoje na konci kultury s lineární keramikou?

Záchranný výzkum v Herxheimu u Landau (Porýní – Falc) odhalil zcela nová zjištění související s kulturou lineární keramiky (LnK). Na první pohled se zdálo, že se jedná o běžné sídliště prvních zemědělců ve střední Evropě, z kterého se ale brzy vyklubal unikátní objev: fragmenty rozsekaných kostí stovek mrtvých jedinců byly uloženy v jamách spolu se záměrně destruovanou keramikou a znehodnocenými nástroji. Proč ale?

■ Markéta KONČELOVÁ

Archeologický ústav
Akademie věd ČR, Praha

Výzkum na ploše plánované průmyslové zóny 4,5 ha prováděl Institut archeologické památkové péče ze Speyeru a v letech 1996 - 1999 zde zachytil pozůstatky osídlení kultury LnK a část dvojitého na první pohled jevícího se „příkopu“ plného částí lidských skeletů. Prvotní spekulace o hromadném masakru byly vyvráceny, ani pro domnělé praktiky kanibalismu nebyly doloženy žádné opodstatněné důkazy. Celou nálezovou situaci s dvojitým „příkopem“ bylo ale možné pro danou kulturu LnK označit za velmi netypickou a neobvyklou. Ve dvojitým „příkopu“ obklopujícím sídlištní areál ležely stovky lidských skeletů, jejich částí bez rukou či nohou, torza bez hlav, množství lebek a jejich úsečí zdánlivě náhodně naházených v objektu (Zeeb-Lanz, Haack 2006, 8). To všechno odporovalo dosavadním poznatkům o pohřebních praktickách neolitiků, jejichž zvykem bylo ukládat zemřelé do hrobu ve skrčené poloze.

Východní část zkoumané plochy byla postižena silnou erozí, proto koncentrace sídlištních jam byly celistvě zachovány pouze v západní sekci. Sídlištní aktivity bylo možné přesněji datovat na základě keramiky: kontinuální vývoj sídliště byl klasifikován od „Flombornského“⁽¹⁾ stupně do posledního vývojového stupně kultury LnK, tzn. do intervalu 5300-4950 BC (Orschiedt, Haidle 2007, 156).

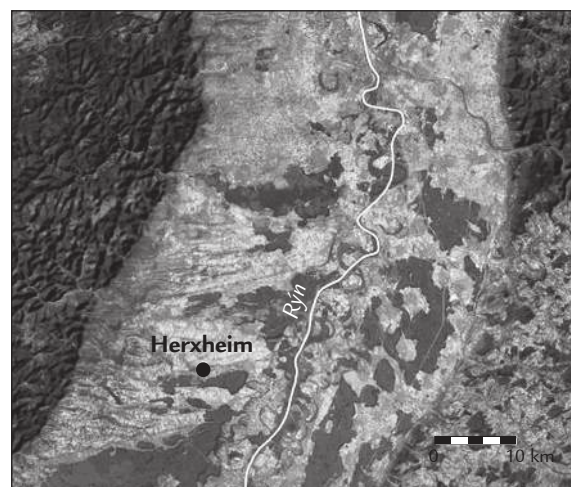
Na počátku terénního výzkumu se zdálo, že je zde dokumentován dvojitý „příkop“ přibližně elipsovitého tvaru. První pochyby se vyskytly při srovnání podélných i příčných profilů „příkopů“ jasně ukazujících, že se jedná o vzájemně se překrývající obrysy různých dlouhých jam. Na příčném profilu byla dobře patrná odlišně zahluobená a do sebe navzájem zasazená hrotitá patra (Zeeb-Lanz a kol. 2006, 65). Právě toto překrývání vytvářelo dojem jednotného příkopu. Je zřejmé, že jámy vznikaly po celou dobu trvání sídliště LnK se záměrem spojit se v budoucnu v jakýsi kruh či symbolické ohrazení sídlištního areálu vyplňujícího vnitřní prostor „příkopů“. Z dalších lokalit jsou podobné situace skládající se z paralelních příkopů obklopujících skupiny dlouhých domů známy a to od Flombornského stupně LnK. Otázka, zda se v těchto případech jedná o fortifikaci či vymezení rituálního prostoru, je stále diskutována (Orschiedt, Haidle 2007, 154).

Rituální destrukce?

V dlouhých jamách byly nalezeny fragmenty rozsekaných lidských kostí více než 450 jedinců. Dlouhé kosti, pánve a žebra byly roztrženy. Lebky mrtvých ukazovaly na zvláštní manipulace s nimi: převažovaly lebeční úseče, pečlivě oddělená te-

mena lebek, fraktury z peri- i post-mortálního období, dolní čelisti často uprostřed rozbité (Orschiedt, Haidle 2007, 159-160). Deponované části lidských skeletů a lebek doplňovalo značné množství dalších nálezů: zvířecí kosti, broušená a štípaná industrie, mlecí kameny, ozdoby z kostí, zubů a lastur, zlomky keramiky a kostěné nástroje. Celý nálezový fond nevyvolával dojem cíleného ukládání, ale spíše nahodilého pomíšení lidských ostatků s dalšími nálezy. Tato nálezová situace byla datována do posledního stupně LnK, přesněji do intervalu 5000-4950 BC. Pro další argumentaci je podstatné, že neobvyklé nakládání s lidskými ostatky zde trvalo maximálně 50 let.

Horizont s těmito unikátními nálezy naznačuje konec osídlení v Herxheimu, o kterém svědčí i fakt, že doklady dalších sídelních aktivit na této lokalitě z následujícího období středního neolitu až doposud zcela chybí. Skrze tento nálezový fond prolíná velmi zřetelný trend destrukce a ničení: mlecí kameny byly úmyslně roztrženy, pazourkové čepele byly rozlámány,

1 Z celoevropského hlediska je považován za přechod mezi zdobenou keramikou nejstaršího období a měnicím se významem výzdoby v klasickém období (Pavů – Zápotocká v tisku) a nejčastěji datován: 5300-5150 BC.

■ Obr. 1 Účastníci konference u jednoho ze systému jam tvořících „příkop“ v Herxheimu v červnu 2007

kamenné broušené sekery byly záměrně rozbíjeny. Keramika měla podobný osud. Byla destruována přímo v objektech a v nich zároveň ponechána. Nedocházelo jen k rozbíjení malých nádob. Proč ale, zatím nevíme. Z jednání tehdejších obyvatel tohoto sídliště je možné usuzovat na rituální praktiky spojené se symbolickým ničením.

Vedle manipulace s lidskými skelety jsou dalším klíčovým ukazatelem svědčícím pro rituální charakter lokality praktiky spojené s používáním ohně. Stopy žáru nese několik exemplářů pocházejících z dlouhých jam tzv. „příkopů“. Dva evidentně k sobě pasující keramické fragmenty mají odlišné zbar-

vení: sekundární červenooranžové oxidační přepálení jednoho, druhý po prvotním výpalu zbarvený černě až tmavě šedě (Zeeb-Lanz a kol. 2006, 75).

Keramické importy

Keramika ze zdejší lokality je v mnoha ohledech neobvyklá. Převažují nádoby s velmi nápadnou vysokou kvalitou, pečlivě hlazené a bohatě zdobené ornamenty. Všechna však zjevně nepochází z Herxheimu a jeho blízkého okolí. Keramické zboží posledního stupně LnK mělo jednotnou výzdobu v rámci regionů, které jsou právě na základě dekoru od sebe dobře odlišitelné. Celkově můžeme na keramice z Herxheimu identifikovat osm různých regionálních stylů. Prostorově nejvzdálenější je keramika šáreckého typu z území Čech a dalších regionů labské provincie, taktéž i z oblasti středního Německa ze skupiny Elster-Saale (Zeeb-Lanz a kol. 2006, 75). Momentální stav zpracování keramiky ponechává ještě řadu otázek nezodpovězených, zejména pak problém možných imitací keramických importů. Jeden takový příklad znám je: v Herxheimu vyrobená keramika tzv. falckého keramického okruhu.

Kultovní osada

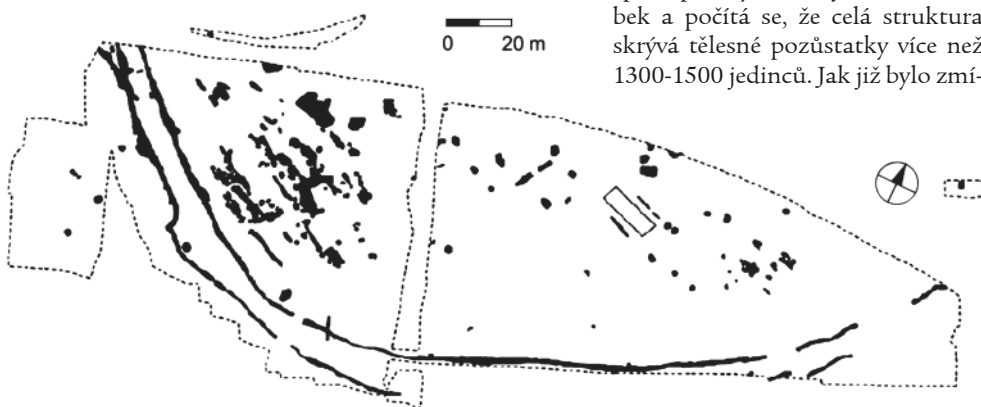
Množství lidí, kteří zde byli v krátké době velmi zvláštními způsoby pohřbeni,² je mnohem větší, než mohlo tehdejší místní osídlení vyprodukovat. Asi třetina dvojitého „příkopu“ vydala nejméně 450 lebek a počítá se, že celá struktura skrývá tělesné pozůstatky více než 1300-1500 jedinců. Jak již bylo zmí-

něno, k tomuto zacházení docházelo maximálně 50 let (Orschiedt, Haidle 2007, 157, 165). Vystala tak otázka, odkud a jak se zde ocitlo takové množství mrtvých během tak krátkého časového intervalu. Jednou z možných interpretací je domněnka, že spolu s importovanou keramikou mohli být přinášeni i mrtví (Orschiedt, Haidle 2007, 163). Zůstává to však zatím jen v rovině hypotéz.

Nález lidských pozůstatků v Herxheimu neukazuje na stopu střetu a „likvidace“ uvnitř nebo mezi tehdejší populací. Leccos napovídá pečlivá úprava a manipulace s lebami, která svědčí spíše o rovině rituální než o konfliktu. Zřetelným důkazem mohou být desítky jizev a prasklin na lebách, které byly zasazeny již mrtvým, což je patrné podle stavu kostí a jejich následného snazšího roztříštění. Tato realita stará 7000 let má zřejmý pohřební kontext spojený s rituálními prvky. V případě Herxheimu by se dalo uvažovat o centrální osadě kultovního charakteru s výsadou importovat již zesnulá těla z různých regionů, která zde byla po částech sekundárně pohřbívána do jam v některých případech již existujících.

Dalším argumentem pro rituální nakládání s lidskými pozůstatky v Herxheimu je i fakt, že na těchto kostech nebyly nalezeny stopy po okousání zvířaty (Orschiedt, Haidle 2007, 158), jak je tomu například ve Schletzu u Asparnu, kde se bezpochyby jednalo o násilný střet, po kterém mrtví zůstali nějaký čas nepohřbeni a napospas okolí. I proto je válečný střet v Herxheimu vysoce nepravděpodobný.

Názna rituálního významu místa jsou četné: záměrné rozbíjení keramiky, znehodnocování kamenných broušených nástrojů a mlecích kamenů, rozházení lidských skeletů, transformace zlomků a úsečí lebek. Zvířecí kosti, rituální praktiky prováděné na dolních čelistech drobných masožravců, ale i ozdoby

■ Obr. 2 Jihozápadní část se dvěma paralelními systémy dlouhých jam vytvářejících zdánlivý „příkop“ kultury LnK (zkoumáno 1996-1999)(zdroj: www.projekt-herxheim.de).

2 V populaci pohřbené v Herxheimu jsou zastoupeny všechny věkové kategorie od novorozenců po seniory, muži i ženy, jejichž zdravotní stav byl označen za dobrý.

3 Zprvu se o masakr uvažovalo na základě analogií ze Schletzu u Asparnu v Dolním Rakousku či Talheimu v Bavorsku. Na obou lokalitách jsou doklady mnohočetných skeletů LnK, a to buď v jámě (Talheim, 34 mrtvých) nebo v příkopu, který ohrazuje osadu (Schletz, 67 skeletů - dosud). Obě lokality pocházejí z horizontu okolo 5000 BC a na obou byly nalezeny stopy násilí. Právě tento fakt vedl k počáteční interpretaci Herxheimu ve smyslu pozůstatků neolitického masakru.

a kostěné nástroje dotváří celistvý obrázek o tehdejší komunitě sídlící v Herxheimu.

Výzkum a jeho výsledky

Od výzkumu se očekávalo, že přispěje k řešení otázky možné krize na konci vývoje kultury LnK. Zprvu nebylo zcela zřejmé, zda se v Herxheimu jedná o masakr⁽³⁾ vyvolaný nějakým válečným střetem anebo o doklady rituálních událostí. Až doposud nebyly takové rituální praktiky pro kulturu prvních zemědělců střední Evropy známy. To ovlivnilo postup výzkumu: nálezové koncentrace nebyly hodnoceny ve vzájemných korelacích, celá jámová struktura nebyla zkoumána rovnoměrně. Dodržovaly se sice pravidelné vzdálenosti příčných profilů obou „příkopů“, ale pozicím a uložením bylo věnováno pozornosti méně. V momentě kdy vykrytalizovalo zjištění, že „kruh“ je tvořený plošně oddělenými jámami, došlo k využití techniky, jejíž pomocí byly rozloženy vrstvy obou „příkopů“ a získána tak trojrozměrná digitalizovaná data, která usnadnila interpretaci nálezových situací (Zeeb-Lanz, Haack 2006, 12).

Oba „příkopy“ měly v horních úsecích relativně stejný zásyp, což vy-

■ Obr. 3 Příčný profil objektu s různou výplní

volávalo mylný dojem celistvosti. Kvůli silné erozi zasahující nejméně do hloubky 1 m nebyly na celé ploše zachovány kulové jámy, které nebyly zachyceny ani geomagnetickou prospekci. V obou „příkopech“ byly rozeznány jámy, jež dosahovaly délky zhruba 8 m. V již částečně zasypaných dlouhých jamách byly dodatečně v několika pozicích zahloubeny menší jámy. Kromě toho oba „kruhy“ zahrnovaly několik pravoúhlých jam. Ve vnitřním „příkopu“ byly objeveny čtyři koncentrace nálezů, které byly interpretovány jako depoty a pocházely právě z těchto pravoúhlých jam. Nelze opominout – v Herxheimu výjimečné – v anatomické pozici uložené skelety 10 skrčenců jinak zcela obvyklé pro pohřební rítus LnK.

Válka nebo klidný závěr kultury LnK?

Unikátní objev v Herxheimu doplnil o důležitá fakta hypotézu o „krizi“ v posledním vývojovém stupni LnK, jejíž existence nebyla dosud všeobecně akceptována. Nálezy z Herxheimu se zvláštním typem pohřebního ritu a doklady importů nejen keramiky ze vzdálených oblastí podporují možnost, že vývoj a existence kultury s lineární keramikou skutečně vyvrcholila v určitém kritickém období, které bylo doprovázeno štěpením do regionálních skupin, válečnými konflikty a zvýšenou mírou rituální-

ho chování. Fakta i jejich interpretace v tomto smyslu naposledy shrnul J. P. Farruggia (2002). V červnu roku 2007 proběhla na toto téma mezinárodní konference s pracovním názvem „Krise – kulturní změna – kontinuita: na konci vývoje LnK ve střední Evropě“ konaná přímo v Herxheimu u Landau. Doufejme, že se v blízké době dočkáme její sumarizace.

Celý projekt výzkumu v Herxheimu je podrobně a přehledně představen na stránkách www.projekt-herxheim.de, kde je možné nalézt fotografie, plánky, videa.

Literatura

- J. Orschiedt, M. N. Haidle: The LBK enclosure of Herxheim. Theatre of war or ritual centre? References from osteoarchaeological investigations. *Journal of Conflict Archaeology* 2/2007, 152-167.
 A. Zeeb-Lanz, R.-M. Arbogast, F. Haack, M. N. Haidle, Ch. Jeunesse, J. Orschiedt, D. Schimmelpfennig, K. Schmidt, S. van Willigen: Die bandkeramische Siedlung mit „Grubenanlage“ von Herxheim bei Landau (Pfalz). *Erste Ergebnisse des DFG-Projektes. Varia Neolithica IV* (Weissbach 2006), 63-81.
 A. Zeeb-Lanz, F. Haack: Zerhackt und begraben: Herxheims rätselhafte Tote. *Archäologie in Deutschland* 5/2006, 8-13.
 J.-P. Farruggia: Une crise majeure de la civilisation du Néolithique Danubien des années 5100 avant notre ère – A major crisis in the Danubian Neolithic at the end of the 6th millennium BC. *Archeologické rozhledy* 54, 1/2002, 44-98.
 I. Pavlů, M. Zápotocká: *Archeologie pravěkých Čech 3, Neolit*. Archeologický ústav AV ČR, Praha, V.V.I., v tisku.

■ Obr. 4 Keramické fragmenty a rekonstruované nádoby různých regionálních skupin LnK z lokality Herxheim (Muzeum Herxheim).